

11. Маслова В.А. Национальные ценности и язык: духовный код культуры. Лінгвістика. 2010. № 2 (20). С. 19–30.
12. Мізін К.І. Усталені порівняння крізь призму артефактного коду культури: зіставно-лінгвокультурологічний аналіз (на матеріалі англійської, німецької, української та російської мов). Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Вип. 2. С. 24–27.
13. Пименова М.В. Коды культуры и проблема классификации концептов. Язык. Текст. Дискурс; под. ред. проф. Г.Н. Манаенко. Ставрополь, 2007. С. 79–86.
14. Попова З.Д., Стернин И.А. Язык и национальная картина мира. 2-е изд. Воронеж: Истоки, 2003. 60 с.
15. Савченко Л.В. Савченко. Сімферополь: Доля, 2013. 600 с.
16. Селіванова О.О. Світ свідомості в мові. Мир сознания в языке: монографія. Черкаси: Ю. Чабаненко, 2012. 488 с.
17. Селіванова О. Сучасна лінгвістика. Термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля. К, 2006. 716 с.
18. Серебренников Б.А. Роль человеческого фактора в языке. Язык и мышление: монографія. М.: «Либроком», 2009. 247 с.
19. Фрумкина Р.М. Лингвистика в поисках эпистемологии. Лингвистика на исходе XX века: Итоги и перспективы: тезисы международной конференции. М., 1995. Т. II. С. 104.

УДК 811.161.2373.46:367.4

ОСОБЛИВОСТІ БАГАТОКОМПОНЕНТНИХ ЕПОНІМІЧНИХ ТЕРМІНІВ

FEATURES OF MULTICOMPONENT EPONYMIC TERMS

Дзюба М.М.,

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри українознавства*

Національного університету водного господарства та природокористування

У статті проаналізовано особливості творення та функціонування багатоконпонентних епонімічних термінів у природничих терміносистемах сучасної української мови. Серед багатоконпонентних номінацій з компонентом-епонімом виділено три структурні типи з погляду їх семіотичної цілісності: нерозкладні, стійкі та вільні. Виокремлено структурні моделі, за якими можуть утворюватися багатоконпонентні епонімічні терміни, простежено їхню продуктивність. Встановлено, що багатоконпонентні епонімічні терміни найчастіше виникають на основі двоконпонентних словосполучень унаслідок подальшої конкретизації їхнього значення. З'ясовано, що окремі багатоконпонентні конструкції, подібно як і двоконпонентні, функціонують як синонімічні.

Ключові слова: епонімічні терміни, епонім, багатоконпонентні термінологічні словосполучення, природничі терміносистеми, термінологія.

В статье проанализированы особенности создания и функционирования многокомпонентных эпонимических терминов в естественнонаучных терминсистемах современного украинского языка. Среди многокомпонентных номинаций с компонентом-эпонимом выделено три структурных типа с точки зрения их семиотической целостности: нераскладные, устойчивые и свободные. Выделены структурные модели, по которым могут образовываться многокомпонентные эпонимические термины, прослежена их производительность. Установлено, что многокомпонентные эпонимические термины чаще всего возникают на основе двухкомпонентных словосочетаний вследствие дальнейшей конкретизации их значения. Выяснено, что отдельные многокомпонентные конструкции, подобно двухкомпонентным, функционируют как синонимические.

Ключевые слова: эпонимические термины, эпоним, многокомпонентные терминологические словосочетания, естественнонаучные терминсистемы, терминология.

The article analyses the features of formation and functioning of multicomponent eponymic terms in the terminological systems of natural sciences in the modern Ukrainian language. Among the multicomponent nominated units with the eponymic component, three structural types are distinguished in terms of their semiotic integrity: they are inseparable, fixed and free. Structural models, which can be productive for the formation of multicomponent eponymic terms, are distinguished and their productivity is traced. It has been established that multicomponent eponymic terms are often formed on the basis of two-component phrases as a result of further specification of their meaning. It is revealed that certain multicomponent structures, as well as two-component ones, function as synonymous.

Key words: eponymic terms, eponym, multicomponent terminological phrases, terminological systems of natural sciences, terminology.

Постановка проблеми. Термінофонд сучасних європейських мов активно поповнюється не лише за рахунок однослівних термінів, але й термінологічних словосполучень – окремо оформлених, багатолексемних, семантично цілісних утворень, що складаються з двох і більше компонентів, «які передають складну внутрішню співвіднесеність у колі наукових понять, їхню багатоглибкість і постійну філіацію» [1, с. 35].

В українській термінології, як відзначають дослідники галузевих терміносистем (С.М. Дорошенко, Л.О. Симоненко, О.В. Чуєшкова, Д.П. Шапран та ін.), аналітичний спосіб найпродуктивніший на сучасному етапі. Причини стійкої тенденції поширення термінологічних словосполучень традиційно вбачають у тому, що на противагу термінам-однословам вони виявляють більшу здатність до конкретизації значень завдяки їхній можливості надавати додаткові уточнювальні характеристики загальноживаним словам, високій інформативності, крім того, такі конструкції мотивовані, що дуже важливо для терміна.

Наявність багатоконponentних спеціальних назв у термінології, тенденція до збільшення їх кількості актуалізує питання про межі багатослівного термінологічного найменування. Виробити критерії виокремлення багатоконponentних термінів особливо важливо у зв'язку з автоматизацією інформаційних процесів, застосуванням електронно-обчислювальних машин для створення банків термінологічних даних, автоматизованих словників.

Увірадноє потребу вивчення особливостей творення та функціонування багатоконponentних термінів той факт, що окремі лінгвісти не визнають наявності в мові багатоконponentних термінів, називаючи їх концептуальними об'єднаннями [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У роботі спираємося на усталений у вітчизняному мовознавстві поділ словосполучень на прості (двоконponentні) і ускладнені (складаються мінімально з трьох конponentів), запропонований І.Р. Вихованцем [3].

За останні роки у вітчизняному термінознавстві проблему багатослівної номінації на матеріалі різних терміносистем досліджували О.С. Бутковська (соціолінгвістична), Л.Д. Малевич (гідромеліоративна), О.В. Чуєшкова (економічна), Д.П. Шапран (маркетингова) та ін., проте особливості творення та функціонування багатоконponentних епонімічних термінів у природничих терміносистемах сучасної української мови об'єктом окремого лінгвістичного дослідження не були, що зумовлює актуальність запропонованої статті.

Постановка завдання. Мета роботи – дослідити особливості творення і функціонування багатоконponentних епонімічних термінів у природничих терміносистемах сучасної української мови, побудувати їхні структурні моделі, виділити структурні типи з погляду їх семіотичної цілісності.

Виклад основного матеріалу. Епонімічні терміни-словосполучення – це терміни, в складі яких наявні епоніми, тобто власні назви на позначення конкретних носіїв імені, від яких утворено спеціальні мовні одиниці.

Багатоконponentні епонімічні терміни найчастіше виникають на основі двокомponentних словосполучень унаслідок подальшої конкретизації їхнього значення, віддзеркалюючи процес розвитку й ускладнення наукових понять. Результати аналізу відібраних термінологічних словосполучень з конponentами-епонімами уможливають зробити висновки про особливості найменувань цього типу, серед яких можемо виділити такі групи:

а) багатоконponentні терміни, які є гіпонімами щодо двокомponentних епонімічних термінів, на основі яких вони утворилися, наприклад, *інтеграл Ейлера* → *інтеграл Ейлера першого роду*, *інтеграл Ейлера другого роду*, *канторова множина* → *досконала канторова множина (мат.)*, *хвороба Кавасакі* → *хвороба Кавасакі без дисфункції клапана (мед.)*, *рентгенівське випромінювання* → *гальмівне рентгенівське випромінювання*, *характеристичне рентгенівське випромінювання*;

б) багатоконponentні словосполучення, в яких роль подальшого конкретизатора значення виконує епонім, приєднуючись до двокомponentних неепонімічних термінів, об'єктивуючи родо-видові відношення, наприклад, *довжина хвилі* → *комптонівська довжина хвилі*, *випадковий процес* → *марковські випадкові процеси*, *квантова теорія поля* → *евклідова квантова теорія поля (фіз.)*.

в) багатоконponentні епонімічні терміни, які виникли як синонімічні відповідники двокомponentних епонімічних словосполучень для уточнення значення і називають одне загальне поняття; багатоконponentні терміни можуть залучати слово-конкретизатор (*міокардит Раппорта* = *трансплантаційний міокардит Раппорта*, *синдром Сельє* = *адаптаційний синдром Сельє (мед.)*, *декартова система координат* = *прямокутна декартова система координат (мат.)*, *енергія Фермі (фермійська енергія)* = *межова фермійська енергія*, *рівняння Клейна-Гордона-Фока* = *релятивістське рівняння Клейна-Гордона-Фока (фіз.)*) або малоінформативне слово-апелятив замінюють аналітичною конструкцією (*рука Арана-Дюшена* = *астрофічна кисть Арана-Дюшена*, *хвороба де Кервена* = *градулематозний зоб де Кервена (мед.)*);

г) багатокомпонентні словосполучення, для яких двокомпонентний епонімічний термін виступає конструктивною основою для найменувань суміжного з ним поняття, наприклад, *рівняння Шредінгера* → *рівняння Шредінгера з деривативною нелінійністю, закон Ома* → *закон Ома для ділянки кола* (фіз., мат.).

Багатокомпонентні епонімічні терміни можуть не проходити етап двокомпонентного словосполучення, а утворюватися як самостійні одиниці, наприклад, *кулонівський бар'єр ядра, тензор натягів Максвелла, теорія дірок Дірака, межова умова Леонтовича, умови симетрії Фока* (фіз.), причому епоніми в одиницях такого структурного типу можуть відігравати диференційну роль, наприклад: *кружків темний простір і фарадеїв темний простір; принцип відносності Галілея і принцип відносності Ейнштейна* (фіз.) тощо.

Серед багатокомпонентних епонімічних термінів природничих терміносистем високою продуктивністю відзначаються тричленні і чотиричленні моделі з таким розташуванням компонентів:

«іменник н.в. + іменник р.в. + епонім р.в.»: *закон випромінювання Планка* (фіз.), *сіра смужка Ланчизи* (мед.), *функція впливу Гріна* (мат.);

«прикметник + іменник н.в. + епонім р.в.»: *заборонена зона Канадела, лонний рефлекс Гійєна-Аланжуаніна* (мед.), *канонічний розподіл Гіббса* (фіз.);

«прикметник (дієприкметник) + відепонімічний прикметник + іменник р.в.»: *межова ферміївська енергія* (фіз.), *незарощена боталова потоки* (мед.);

«відепонімічний прикметник + прикметник + іменник»: *вольфово ембріональне тіло* (мед.), *гауссова випадкова формула* (фіз.);

«відепонімічний прикметник + іменник н.в. + іменник р.в.»: *лембівський зсув рівнів* (фіз.);

«числівник + іменник н.в. + епонім р.в.»: *перший (другий, третій) закон Ньютона* (фіз.), *перша (друга) теорема Вейєрштраса* (мат.);

«іменник н.в. + відепонімічний прикметник + іменник р.в.»: *відбивання рентгенівського проміння* (фіз.);

«прикметник + прикметник + іменник у н.в. + епонім р.в.»: *зворотний променевий рефлекс Бабінського* (мед.), *великий канонічний розподіл Гіббса* (фіз.);

«прикметник + прикметник + відепонімічний прикметник + іменник р.в.»: *біла сітчаста арнольдова речовина* (мед.);

«іменник н.в. + прикметник + іменник + епонім р.в.»: *модель твердого тіла Дебая* (фіз.);

«прикметник + іменник н.в. + іменник р.в. + епонім р.в.»: *зовнішня зв'язка надколінника Нуна* (мед.);

«іменник н.в. + іменник р.в. + іменник р.в. + епонім р.в.»: *абсциса збіжності трансформації Лапласа* (мат.);

«іменник н.в. + епонім р.в. + іменник р.в. + іменник р.в.»: *критерій Коші збіжності ряду* (мат.);

Серед розглянутих моделей трапляються прийменникові конструкції, наприклад, «іменник у н.в. + епонім у р.в. + прийменник для + іменник» (*формула Тейлора для многочлена* (мат)); «іменник у н.в. + епонім у р.в. + прийменник для + іменник + іменник» (*закон Ома для ділянки кола* (фіз.)); «іменник у н.в. + епонім у р.в. + прийменник для + прикметник + іменник» (*формула Тейлора для довільної функції*); «іменник у н.в. + прийменник про + іменник + епонім» (*аксіома про паралелі Лобачевського* (мат.)), «іменник у н.в. + прийменник про + прикметник + іменник + епонім» («*теорема про обернене перетворення Фур'є-Стьєтьєса* (фіз.)); «іменник у н.в. + епонім у р.в. + прийменник про + прикметник + іменник» (*теорема Коші про проміжне значення, теорема Паппа про повний чотирибачник* (мат.)).

Окрім багатокомпонентні моделі, подібно як і двокомпонентні, функціонують як синонімічні, наприклад, «прикметник + іменник + епонім р.в.» = «відепонімічний прикметник + прикметник + іменник» (*двобічне перетворення Лапласа–лапласоведвобічнеперетворення*); «іменник н.в. + іменник р.в. + епонім р.в.» = «відепонімічний прикметник + іменник н.в. + іменник р.в.» (*закон розподілу Гаусса – гауссів закон розподілу*) тощо.

Кількість моделей багатослівних термінів збільшується зі збільшенням кількості компонентів, які входять до їхнього складу. Тобто чим складніша структура складного терміна, тим менш чіткі його межі, тим більше варіантів його членування, тим менш стійкі його внутрішні зв'язки, тим більша ймовірність його структурного варіювання у процесі функціонування, тим більше утруднена його відтворюваність [4, с. 62].

У лінгвістичній літературі немає єдиного погляду про межі складеного спеціального найменування, хоча це питання в останні роки набуло особливої актуальності у зв'язку з різким збільшенням масиву наукової інформації, з одного боку, і намаганням максимально точно відбити багатогранність диференційних ознак у термінологічному знакові, з другого боку. Дослідники вважають, що вирішальним чинником, який визначає оптимальну довжину терміна, є лінгвістичний – довжина і структура лексичних одиниць, що переважають у певній мові в певну епоху [5, с. 67]. Довжина епонімічних

термінів, на нашу думку, зумовлена ще й традиційністю двокомпонентних моделей цього виду номінації. За нашими спостереженнями, серед епонімічних термінів переважають двокомпонентні словосполучення, рідше трапляються тричленні та чотиричленні.

Розглядаючи термін як семіотичну цілісну одиницю, слідом за В. Овчаренком вважаємо, що критерієм семіотичної цілісності останньої є її структурно-семантична неподільність: утворення є одиницею мови, яка виконує власне знакову (інформативну) функцію лише в тому випадку, якщо його значення не може бути повністю розподілено між значеннями його структурних елементів і структурною моделлю, яка їх об'єднує [6, с. 148].

Зміст терміна як семіотично цілісного мовного знака реалізується в нерозривному зв'язку синтактики із семантикою, що зумовлює потребу структурно-семантичного аналізу, який дає підстави поділити термінологічні словосполучення з компонентами-епонімами на три структурні типи: нерозкладні, стійкі та вільні.

1. Нерозкладні термінологічні епонімічні словосполучення є такими синтаксичними конструкціями, в яких значення терміна в цілому неможливо встановити із суми значень окремих елементів, бо воно базується на метафоричному осмисленні певних властивостей денотата, наприклад: *висяче серце Венкенбаха, танець святого Віта* (мед). Такі спеціальні мовні одиниці не відбивають системи термінологічних понять у плані формального вираження, їхня термінологічність цілісно представлена всією структурою терміна.

2. Термінологічні стійкі, або зв'язані, словосполучення є синтаксичними конструкціями, в яких неможлива заміна їхніх складових компонентів без порушення семантичної цілісності всього словосполучення, наприклад: *модель твердого тіла Дебая* (фіз.).

3. До термінологічних вільних словосполучень, слідом за Л. Ткачовою, відносимо такі спеціальні одиниці, всередині яких можлива синонімічна заміна їхніх складових компонентів [7, с. 40]. Термінологічні вільні словосполучення з компонентом-епонімом мають такі особливості синонімічної заміни:

1) заступання епонімічного компонента синонімічним епонімічним компонентом, наприклад: *вірус австралійського енцефаліту = вірус енцефаліту Долини Муррея* (мед.);

2) заступання епонімічного компонента кваліфікативним словом, що призводить до перетворення двослівного словосполучення в

багатослівне, наприклад: *манометр Пеннінга – магнітний електророзрядний манометр, метод Хартлі-Фока – метод самоузгодженого поля, модуль Юнга – модуль поздовжньої пружності, принцип Герца – принцип найменшої кривизни* (фіз.), *анемія Джозефса-Дасмонда-Блекфена – апластична конституційна анемія* (мед.).

Термінологічні вільні словосполучення з компонентом-епонімом становлять одне із джерел синонімії в термінології.

Висновки. Отже, для сучасного етапу розвитку науки характерною є номінація понять за допомогою багатокомпонентних термінологічних словосполучень, які незалежно від їхньої лінійної довжини та лексико-граматичного категорійного складу виражають одне термінологічне значення.

Лінгвістичний аналіз багатокомпонентних епонімічних термінів-словосполучень природничих галузей знань сучасної української мови уможливив визначити їхні продуктивні моделі. Багатокомпонентні епонімічні терміни найчастіше виникають на основі двокомпонентних словосполучень унаслідок подальшої конкретизації їхнього значення (багатокомпонентні епонімічні терміни є гіпонімами щодо відповідних двокомпонентних, на основі яких вони утворилися; епонім у багатокомпонентній конструкції виконує роль подальшого конкретизатора значення, приєднуючись до двокомпонентних неепонімічних термінів; багатокомпонентні терміни виникають як синонімічні відповідники двокомпонентних епонімічних словосполучень; двокомпонентний епонімічний термін виступає конструктивною основою для найменувань суміжного з ним поняття, вираженого багатокомпонентним епонімічним найменуванням) або ж можуть не проходити етап двокомпонентного словосполучення, а утворюватися як самостійні одиниці

Серед багатокомпонентних епонімічних термінів природничих терміносистем високою продуктивністю відзначаються тричленні і чотиричленні моделі. Окремі багатокомпонентні конструкції, подібно як і двокомпонентні, функціонують як синонімічні.

Більшість епонімічних термінів-словосполучень термінологічно стійкі, що свідчить про усталеність цього типу номінації в мові науки. Наявність вільних словосполучень із компонентом-епонімом, очевидно, можна пояснити різними причинами: намаганням зробити терміни більш інформативними, використанням синонімічних термінів різними науковими школами тощо. Серед епонімічних назв найменше нерозкладних термінологічних словосполучень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Малевич Л.Д. Багатокомпонентні термінологічні одиниці і проблема їх кодифікації. Українська термінологія і сучасність: зб. наук. пр. К.: КНЕУ, 2009. Вип. VIII. С. 35–38.
2. Дьяков А.С., Кияк Т.Р., Куделько З.Б. Основы терминотворения: семантические та социолингвистические аспекты. К.: Вид. дім «KM Academia», 2000. 218 с.
3. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис. К.: Либідь, 1993. 368 с.
4. Головин Б.Н. О некоторых доказательствах терминованности словосочетаний. Лексика, терминология, стили: сб. трудов Горьк. ун-та. 1973. Вып. 2. С. 57–65.
5. Лейчик В.М. Оптимальная длина и оптимальная структура термина. Вопросы языкознания. 1981. № 2. С. 63–73.
6. Овчаренко В.М. Концептуальная, семантическая и семиотическая целостность термина. Лингвистические проблемы научно-технической терминологии. М.: Наука, 1970. С. 139–152.
7. Ткачева Л.Б. Основные закономерности английской терминологии. Томск: Издательство Томского университета, 1986. 200 с.

УДК 811.161.2'366.5

**СЕМАНТИЧНО-СИНТАКСИЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ РЕЧЕНЬ
ЗІ ЗВЕРТАННЯМИ (НА МАТЕРІАЛІ БОГОСЛУЖБОВИХ ТЕКСТІВ (АКАФІСТІВ)
УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ)**

**SEMANTIC-SYNTAXIC ORGANIZATION OF SENTENCES WITH APPEALS
(ON THE BASIS OF LITURGICAL TEXTS (AKATHISTS)
OF UKRAINIAN ORTHODOX CHURCH)**

Олійников В.А.,

*кандидат наук із богослов'я**Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*

У статті окреслено семантичні різновиди кличного відмінка й визначено властивості кожного; проаналізовано засоби вираження, семантично-синтаксичні позиції грамем категорії звертання в реченневих побудовах; простежено функційне навантаження звертань у текстах акафістів Української Православної Церкви.

Ключові слова: семантико-синтаксична валентність, предикат, категорія звертання, функції кличного відмінка, грамема, конфесійні звертання.

В статье рассмотрены семантические разновидности звательного падежа и определены свойства каждого; проанализированы средства выражения, семантически-синтаксические позиции граммем категории обращения в предложениях; исследована функциональность обращений в текстах акафистов Украинской Православной Церкви.

Ключевые слова: семантико-синтаксическая валентность, предикат, категория обращения, функции звательного падежа, грамемы, конфессиональные обращения.

The article outlines the semantic varieties of the vocative case and defines the properties of each type; the means of expression and the semantic-syntactic positions of the grammemes of appeal category are analyzed in the sentence constructs; the functional load of appeals in the Akathists texts of Ukrainian Orthodox Church has been traced.

Key words: semantic-syntactic valence, predicate, category of appeal, functions of the vocative case, grammeme, confessional appeals.

Постановка проблеми. Сьогодні функційно-категорійна лінгвістика набула особливої ваги й досвіду. Кожен мовний фрагмент аналізують комплексно, з огляду на його функційні й комунікативно-прагматичні параметри. Такий підхід уможливив вирішення вокативних синтаксем і вивчення їх у різних аспектах. Дискусійним залишається питання про своєрідність уживання вока-

тивів у різних мовленнєвих стилях. Семантико-стилістична спеціалізація цих компонентів, засвідчених в акафістах, не була предметом спеціального вивчення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Граматичний статус звертання досліджували багато мовознавців, серед них – І.Р. Вихованець, П.С. Дудик, Л.О. Кадомцева, М.У. Каранська,